

DEMOKRATIČNA TRANZICIJA IN KONSOLIDACIJA V PRIMERJALNI PERSPEKTIVI

Primer Slovenije

Povzetek. Članek obravnava problem slovenske demokratične tranzicije in konsolidacije znotraj širšega in primerjalnega konteksta. Avtor se sicer zaveda očitne raznolikosti v postkomunizmu in s tem povezanih resnih študijskih omejitev, pa vendarle vlaga svoj analitični trud v pojasnjevanje možnih tipizacij demokratičnih dosežkov in preobratov v raziskovanem geopolitičnem okolju. Čeprav avtor ugotavlja, da se Slovenija sooča s podobnimi težavami kot ostale tranzicijske države, pa vendar obstajajo očitne razlike glede »stroškov« družbene, gospodarske in politične preobrazbe v teh državah. Nadaljnja analiza se osredotoča na zahtevno problematiko pojasnjevanja in merjenja tranzicije in določanja območij gotovosti in negotovosti v Sloveniji. Sklepna ocena ponuja dobro osnovo za optimizem, kar se tiče slovenske poti in tranzicije ostalih »avantgardnih« držav v regiji v smeri stabilne stopnje razvoja ter bolj ali manj konsolidirane demokracije.

Ključni pojmi: demokratična tranzicija, demokratična konsolidacija, postkomunizem, Evropska unija, civilna družba, politična kultura, država, območja gotovosti in negotovosti.

Preteklo je približno deset let, odkar je tretji val demokratizacije – z začetkom na Portugalskem leta 1974 – zajel takrat komunistično Vzhodno in Srednjo Evropo. Več kot dve desetletji pozneje stojimo pred nalogo oceniti, kaj je bilo doseženo, izpostaviti probleme in zaznati sedanjo smer poteka demokratizacije. Glede na fluidnost teh družbenih in političnih procesov je seveda očitno, da stojimo pred zahtevnimi raziskovalnimi izzivi. Demokratični sistemi, ki so zrasli na pogorišču komunizma, so še zmeraj izredno krhki in negotovi – hkrati pa je vedenje o tem, kaj je tisto, kar jih drži skupaj, dokaj omejeno. Kadar sistemi ne delujejo, se družbene elite brez pomisleka zatekajo k strategijam, običajno povezanim s protiliberalno in populistično retoriko. Namesto soočanja s »koncem zgodovine«, kot je predvideval Francis Fukuyama, se številne izmed teh držav, nasprotno, naravnost dušijo v »hiperprodukciji« zgodovine, ki je potem niso sposobne obvladovati.

Kar zadeva formalne strukture demokracije, so bile tranzicijske države večino-

* Dr. Rudi Rizman je profesor sociologije in politologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer vodi Znanstveni in raziskovalni inštitut. Prav tako poučuje na univerzah v Bologni in v Sarajevu.

ma uspešne v posnemanju vzornih zahodnih demokracij z izvajanjem rednih volitev, sprejetjem demokratičnih ustav, oblikovanjem dobro delujočih parlamentov in vlad, vzpostavitvijo večstrankarskih sistemov, delitvijo politične oblasti itd. Vendar pa podrobnejši pogled razkrije, da medtem ko so demokratične strukture sicer vzpostavljene, sama praksa oziroma konkretno delovanje le-teh ne dosega (Schöpflin, 1994: 128). Deset let je sicer lahko dolga doba za posameznika, vendar pa družbe merijo svoja »življenja« skozi veliko daljša obdobja. Če kot merilo vzamemo Dahrendorffovo (1990) oceno približno šestdesetih let, potem je eno človeško življenje komajda lahko priča vzpostavitvi demokratične konsolidacije, seveda v primeru, da politična volja sploh teži v tej smeri. Arend Lijphart (1984: 38) je v svojih napovedih nekoliko bolj prizanesljiv, ko ocenjuje, da je za sam tak proces potrebnih »zgolj« trideset do petintrideset let.

Poleg omenjenih časovnih se znanstveniki srečujejo še z drugimi vrstami omejitvev, ki jih ovirajo v uspešnem merjenju in ocenjevanju demokratičnega napredka s pomočjo obstoječih analitičnih orodij in teoretičnega repertoarja oziroma jim preprečujejo razvoj lastnih paradig, ki bi ponujale boljšo razlago problemov, kot jih trenutno obstoječe.¹ Raziskovalna orodja seveda ne delujejo samostojno – njihova uporabnost in končni rezultati so odvisni od teoretičnih stališč raziskovalca in njegovega/njenega izventoretskega dojetanja predmeta raziskovanja. Vsi zgoraj navedeni dejavniki so lahko v pomoč pri razlagi, zakaj raziskovalci v svojih preučevanjih demokratične tranzicije prihajajo do različnih in pogosto nasprotujočih si spoznanj.²

Omenili bomo samo dva izmed mnogih primerov analitičnega razhajanja. Končna ocena demokratičnega napredka določene postkomunistične države se razlikuje glede na definicijo demokracije, ki jo posamezni raziskovalec uporablja. V primeru minimalistične definicije demokracije – kot je na primer definicija Josepha Schumpetra (1962) – je lahko država razmeroma hitro ocenjena za demokratično.³ Povsem drugače pa je v primeru maksimalistične definicije, kjer je demokracijo težje doseči. Vzemimo definicijo Roberta Dahla (1997),⁴ po kateri demokracija ni reducirana zgolj na uspešno izpeljane volitve. Med zunajteoretični-

¹ *Ti in s tem povezani problemi bi si seveda zaslužili posebno obravnavo.*

² *O uspehih in pomanjkljivostih slovenske družboslovne znanosti v soočanju z na novo porajajočimi se družbenimi problemi v povezavi s slovenskim primerom postkomunistične tranzicije glej Adam in Makarovič (2001: 379). Avtorja trdita, da je slovenska družboslovna znanost razmeroma dobro prilagojena novi situaciji, vendar pa se ji ni uspelo lotiti nekaterih kritičnih in ključnih problemov kot na primer: družbene delitve in rastoče družbene neenakosti, procesa odločanja tako na državni kot na lokalni ravni, pravosodnega sistema in operacionalizacije vladavine prava, strukture političnih strank, premalo pozornosti so deležni tudi novi akterji, ki so se pojavili v času tranzicije itd.*

³ *Schumpetrova definicija demokracije (»volilna« ali »formalna« demokracija) to razume kot sistem, v katerem »se pride do političnih odločitev, s katerimi posamezniki pridobijo odločevalsko moč na osnovi tekmovalnega boja za ljudske glasove«.*

⁴ *Dahlava definicija se zelo približa temu, kar se običajno razume kot »liberalna« ali »dejanska« demokracija. Njegovo bolj kompleksno razumevanje demokracije, povezano s konceptom »poliarhije«, vključuje tri dimenzije: opozicijo (organizirano tekmovanje z rednimi, svobodnimi in poštenimi volitvami), participacijo (pravica odraslih ljudi, da volijo in so voljeni) in državljansko svobodo (svobodo govora in možnosti objavljanja nasprotnih stališč, svoboda vzpostavljanja in članstva v organizacijah ter svoboda dostopa do alternativnih virov informacij).*

mi dejavniki, ki vplivajo na raziskovalno delo, prevladujejo bodisi empatična pričakovanja in vzvišene sanje o pravičnosti in svobodi, ki so jih ljudje gojili v zvezi z revolucijami leta 1989, bodisi mnoge frustracije in razočaranja, ki so jim sledili. Če bi želeli te vplive stopnjevati, bi lahko dodali še splošno nagnjenje ali k optimistični ali pesimistični oceni realnosti s strani raziskovalca. Vendar pa je treba ob tovrstnih dvoumnih ocenah upoštevati naslednje dejstvo: približno sto držav se obravnava kot »tranzicijske države«, le petina izmed njih (približno dvajset, vključno s Slovenijo) pa lahko, sledeč Carothersu (2002: 9), prepričljivo trdi, da se razvijajo v konsolidirane demokracije.

Raznolikost postkomunizma

Kakor da že sama analitična razhajanja in terminološki spori ne bi bili dovolj, se raziskovalci na tem področju soočajo še s kompleksnimi in od okoliščin odvisnimi družbenimi razlikami, kar podeljuje pojmom »postkomunizem« in »postsocializem« značilnosti virtualnih konstruktov. Raznolikost današnjih postkomunističnih sistemov seveda odseva raznolikost, ki je obstajala že v času komunizma. Vendar pa je prejšnji režim »uspešno« zaviral gospodarski razvoj na območju svojega obstoja do te mere, da je bilo razmerje med najbogatejšimi in najrevnejšimi državami tri proti ena, medtem ko se je razmerje v postkomunističnem obdobju povečalo na sedemnajst proti ena (Bunce, 1999: 786). Ta neenakost, ki se bo v prihodnje postopoma le še stopnjevala, je lahko kazalec težav, s katerimi se bodo te države soočale v prihodnje. Že danes pa lahko v tej regiji govorimo o prepadu med »Severom« in »Jugom«, ki spominja na prepad, ki že dolgo časa obstaja med Severom in Jugom tudi drugod po svetu.

Vendar pa to ne pomeni, da se je celotna situacija obrnila na slabše. Nasprotno, v mnogih pogledih se soočamo z novo realnostjo: mednarodni kontekst je od konca hladne vojne bolj usmerjen v pozitiven politični in ekonomski razvoj, seveda v primeru, da lokalno prebivalstvo teži k tovrstnemu spodbudnemu in dejanskemu napredku. Tako so nekatere postkomunistične države izkoristile zgodovinsko priložnost in napredovale, medtem ko so številne druge ostale na mestu ali pa celo politično in ekonomsko nazadovale. Med uspešne države se tako uvrščajo tako imenovana višegrajska skupina (Poljska, Češka, Slovaška in Madžarska), baltske države in Slovenija, ki so prve vstopile v demokratično tranzicijo.⁵

Med neuspešne države pa se uvrščajo nekatere balkanske države in Rusija, ki se še niso mogle odločiti o tem, kakšen tip nacionalne države bodo razvijale in ki, delno tudi kot posledica tega, ekonomsko nazadujejo. Ekonomske skrajnosti so na tem mestu izredno zgovorne: 50 odstotkov albanske delovne sile je zaposlene v kmetijskem sektorju, v Sloveniji pa predstavlja kmetijska delovna sila zgolj 5 odstotkov. V Sloveniji je dohodek na prebivalca sedemnajstkrat višji od tistega v Azerbajdžanu. Bruto domači proizvod (BDP) Poljske je v letu 1997 znašal več kot v letu 1989, v istem obdobju pa je BDP Bosne in Gruzije upadel za dve tretjini.⁶ Obstajajo številni primeri razhajanj med osemindvajsetimi nekdanjimi komunističnimi reži-

⁵ V tem pogledu glej moje poročilo za EastWest Institute, New York (Rizman, 1998: 189–94).

⁶ Ti podatki so povzeti po Bunce (2000: 124).

mi v tej regiji, kar samo potrjuje naslednjo tezo:⁷ če ima Češka (ali katera koli druga nekdanja komunistična srednjeevropska država) na videz več skupnega z demokratično konsolidiranimi državami (na primer z Avstrijo) kot pa denimo z Kazahstanom, potem sta koncepta »postkomunizma« in »postsocializma« neuspešna pri obravnavanju skupnih družbenih značilnosti.⁸ Čeprav nikakor ne zagovarjamo opustitve obeh pojmov, pa vendarle pozivamo k njuni bolj kritični in razlikujoči oziroma neposplošeni uporabi.

Tipologija raznolikosti

Da bi lahko opisali demokratično tranzicijo Slovenije na način, ki bi dovoljeval primerjavo s tranzicijo v ostalih državah, je treba preučiti različne oblike, ki jih je sam postkomunizem prevzel nasploh, predvsem pa tiste med Slovenijo in izbranimi državami.⁹ Pri tem je treba biti pozoren na več možnih pasti. Najpogostejša nevarnost je delanje izjem (exceptionalism), druga pa je metoda »Prokrustove natezalnice« (Roeder, 1999: 752–53). Pristop, s katerim se ustvarjajo izjeme, navadno izključuje kakršno koli primerjavo, saj gre za stališče, da sta vsaka postkomunistična družba in kultura v vseh ozirih edinstveni. Na tem mestu se je tako treba strinjati z Roederjem, da je tovrstni pristop za družboslovno znanost neuporaben. »Prokrustova natezalnica« pa, ravno nasprotno, gradi zgolj na splošnih modelih in teorijah ter zanemarija dejstva in povsem konkretno družbeno realnost vsake postkomunistične države z dajanjem prednosti čistim »teoretičnim« analizam. Sam predmet preučevanja se tako izgubi v preučevanju modelov. Pričujoča analiza se poskuša izogniti omenjenima skrajnostma s tem, da se opira na preverjene teoretične posplošitve, hkrati pa natančneje izpostavlja edinstvene poteze posameznih primerov.

Raziskovalci postkomunističnih demokratičnih tranzicij so doslej ponudili različne kriterije za razlikovanje med tranzicijskimi državami. Vsi avtorji z nekaj izjemami prispevajo uporabno gradivo za razvrščanje posameznih držav na lestvici demokratičnih dosežkov in preobratov. Večina tipizacij, kot bo razvidno v nadaljevanju, opredeljuje isto skupino približno šestih »avantgardnih«, vodilnih držav. Vendar pa se preučevalci večinoma ne strinjajo na točki, ko je treba natančneje določiti, kako daleč na poti k demokratizaciji je posamezna država.

Začnimo s tipizacijo (Roeder, 1999: 744–49), ki ocenjuje revolucije iz leta 1989 glede na specifične cilje, ki so jih te uspele uresničiti ali ne. Na tem mestu so bili določeni trije temeljni zgodovinski cilji, ki se nanašajo na vzpostavitev nacionalne

⁷ Med navedenih osemindvajset držav se uvrščajo Albanija, Armenija, Azerbajdžan, Belorusija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Češka, Estonija, Gruzija, Madžarska, Kazahstan, Kirgizistan, Latvija, Litva, Makedonija, Moldavija, Mongolija, Poljska, Romunija, Rusija, Srbija, Slovaška, Slovenija, Tadžikistan, Turkmenistan, Ukrajina in Uzbekistan.

⁸ To je Rupnika (1999: 57) pripeljalo do ugotovitve, da je »postkomunizem« izgubil svojo pomensko vrednost. Naj na tem mestu tudi omenim, da gre Dahrendorf (1990: 79), čeprav se problema loti na drugačen način, še dlje in sicer z navedbo, da »ne obstaja nobena teorija, ki bi nam lahko pomagala razumeti trenutno tranzicijo«. Deset let po objavi tega razmišljanja lahko upravičeno verjamemo, da je nakopičeno znanje s tega področja privedlo do določenega napredka, ki zmanjšuje ostrino Dahrendorfove ocene.

⁹ Glej Lukšič (2001) za natančno in poglobljeno predstavitev političnega sistema Republike Slovenije.

države, demokracijo in kapitalistično gospodarstvo. Roeder je osemindvajset postkomunističnih držav razvrstil glede na njihovo uspešnost v doseganju te trojne preobrazbe in ocenil, da je devetim državam uspelo doseči te cilje. Ob upoštevanju začetnih pričakovanj in optimizma oziroma evforije devet ni ravno visoko število. Vendar pa bi po drugi strani koga, ki bi si pred dvanajstimi leti upal napovedati, da bo devet držav doseglo demokracijo in vzpostavilo kapitalistični sistem v tako razmeroma kratkem času, takrat najverjetneje označili za neverodostojnega.¹⁰ Ta ocena sicer še ne pomeni, da bo teh devet držav z vso gotovostjo premočrtno korakalo svojim ciljem naproti, temveč da so možnosti za to razmeroma visoke.

Naslednjo tipizacijo je podal Attila Ágh (1998: 37–45). V primerjavi s prejšnjim primerom je Ághov veliko bolj ambiciozen, saj usmerja politični imaginarij iz preteklosti in sedanosti v oblikovanje prihodnjega razvoja. Poleg tega si prizadeva združiti narativno-deskriptivni pristop s teoretsko-analitskim. Njegovo metodo ocenjujem kot inovativno in kot ne pretirano teoretično ter verjamem, da bo pritegnila ustvarjalne posnemovalce, ki bodo ta pristop še dodatno izpopolnili. Vendar pa je za napovedovanje raziskovalnega potenciala te specifične tipizacije (ki jo avtor sam raje imenuje »scenarij«) med »tranzitologij« še prezgodaj, čeravno lahko že ta čas trdimo, da prepričljivo razvršča srednjeevropske in balkanske postkomunistične države v štiri značilne tipe.¹¹

Prvi v tej tipologiji definira Srednjo Evropo kot zgodovinski primer, kjer je sovjetska okupacija regije modernizaciji zahodnega tipa zaprla pot in jo podvrgla »povzhođenju«, drugi ponujeni tip pa odseva veliko stopnjo negotovosti, ki je sledila obdobju evforije. Stara nasprotja zaostale Vzhodne Evrope so ponovno privrele na plano in mnogi so idejo »vrnitve v Evropo« nadomestili z »vrvnitvijo v preteklost«. Naslednji ponujeni tip se opira na bolj realističen scenarij: enega za Balkan in drugega za vzhodne- in srednjeevropske postkomunistične države. Medtem ko se drugi tip ukvarja predvsem s spopadanjem z agresivnim nacionalizmom, pa se tretji osredotoča na globoko družbenoekonomsko krizo. Ágh to označuje kot »latinoamerikanizacijo (razširjeni Jug)« in seznanja s potekom dogodkov, kot so ga prepoznali avtorji pionirskega razvojnega dela o »tranzitologiji«, *Transition from Authoritarian Rule* (O'Donnell and Schmitter, 1986). Ágh se nanj nasloni v preučevanju regije, ki je bila kot zadnja zajeta v tretji val demokratizacije. Vzhodna Srednja Evropa je bila vse od šestnajstega stoletja obrobje zahodnoevropskega epicentra in nevarnost »pojuženja« ji je začela ponovno groziti v osemdesetih letih, zahvaljujoč ogromnim zunanjim zadolžitvam in zviševanjem stopnje revščine in nezaposlenosti. Politične posledice teh gospodarskih težav so se zrcalile v množičnem nezadovoljstvu, ki je krivdo iskalo predvsem pri političnih elitah na čelu procesa demokratizacije in pri šibkih parlamentarnih sistemih. Večina odzivov se je udejanjila skozi porast radikalne desnice in populističnih gibanj, ki so iskala »močnega človeka« (v obliki nenadzorovanih predsedniških sistemov) in skozi očitno prizadevanje k vrnitvi k avtoritarni vladavini.

¹⁰ Med devetimi uspešnimi državami so tako Hrvaška, Poljska, Češka, Slovenija, Litva, Slovaška, Mongolija, Bolgarija in Romunija.

¹¹ Čeprav se omejuje na to ozko področje, verjamem, da je mogoče Ághovo tipizacijo odprte vrste uporabiti tudi na primeru postkomunističnega sveta.

Četrty tipski scenarij poskuša graditi na zgodovinskih argumentih za povezovanje vzhodne Srednje Evrope z ostalo Evropo, predvsem z Evropsko unijo. Ta scenarij poudarja vlogo mednarodnih dejavnikov (posebno EU) pri pospeševanju političnega, gospodarskega in moralnega razvoja ter konsolidacije vzhodno- in srednjeevropskih demokracij. Tako lahko omenjene države posnemajo hitri napredek Irske, Španije in ostalih južnoevropskih držav v svojem lastnem dohajanju zahodnoevropskega jedra.

Čeprav bi lahko trdili, da se Slovenija sooča s podobnimi težavami kot večina ostalih tranzicijskih držav, pa so vendarle prisotne razlike glede »stroškov« družbenih, gospodarskih in političnih preobrazb v teh državah. Erika Harris (2002) je v svoji prepričljivi primerjalni študiji »dvojnega primera«, ki je na tem področju izvajana vse preredko, potegnila vzporednici med dvema aktualnima tranzicijama – na Slovaškem in v Sloveniji – ter merila napredek obeh držav glede na vlogo, ki jo je v njihnih prehodih k demokratični konsolidaciji odigral nacionalizem. Pri tem je identificirala tako skupne značilnosti kot razlike med obema, pri čemer je »kulturni« dejavnik oblikoval končne makropolitike odločitve v primeru Slovenije, v primeru Slovaške pa je končne makropolitike izbire krojil »politični« dejavnik.

Prav tako je treba poudariti, da so se zgodnja pričakovanja med raziskovalci tranzicije o tem, da bo liberalna oblika socializma kot posebnost Jugoslavije pospešila postjugoslovanske procese, izkazala kot neutemeljena. Dejansko je samo Sloveniji uspelo izkoristiti primerjalne prednosti edinstvene jugoslovanske znamke komunizma, ki je eksperimentirala s politikami, kot so »samoupravljanje«, »tržni socializem« in »neuvrščenost«. Jugoslavija je, kot je ugotavljal nedavno preminuli Dennison Rusinow (2000: 11), izkusila »nadzorovan politični kvazi-pluralizem v okviru enostrankarskega sistema«, zaradi česar so se »tako nekomunisti kot komunisti seznanili z uporabo in zlorabo tovrstnih kvazi-demokratičnih in kvazi-kompetitivnih politik«. Sledeč Rusinowu to lahko pomaga vsaj delno razložiti manj bolečo tranzicijo Slovenije nasproti tistim delom Jugoslavije, ki so zapravili zgoraj omenjene potencialne prednosti. V splošnem se je demokratizacija v postjugoslovanskih republikah začela pozneje kot v drugih postkomunističnih državah v Srednji Evropi in Slovenija je bila edina, ki jo je zmogla dohajati.

V primerjavi z drugimi jugoslovanskimi ter vzhodno- in srednjeevropskimi državami Slovenija ni občutila kakšnih usodnih pretresov.¹² Mihelj in Toš (2002: 33–34) opisujeta razmeroma razvito in ustrezno vzpostavljeno gospodarstvo v Sloveniji, etnično homogeno prebivalstvo in dolgotrajno, postopno tranzicijo z začetkom v osemdesetih – tranzicijo, ki je pomagala v razvoju politične socializacije javnosti (civilne družbe, vzpostavljanja liberalne politične kulture itd.) – čemur gre pripisati zasluge za stabilnost postkomunistične države. Vse navedene lastnosti so obenem služile kot protiutež dejstvu, da Slovenija v preteklosti ni imela izkušenj z (demokratično) državnostjo. Mihelj in Toš razvijeta svoj zaključek s pomočjo analize tranzicijskih procesov Clausa Offeja iz leta 1997, kjer je trdil, da je Slovenija redke primer države, ki ji je zmeraj svetila luč na koncu tranzicijskega tunela.

V primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami Slovenija glede na večino kazal-

¹² V zvezi s primerjalnimi vidiki konsolidacije političnih strank v tej regiji glej Fink-Hafner in Haček (ed. 2001: 113–37).

cev in indeksov ustreza merilom konsolidirane demokracije. V zadnjem zaključnem poročilu »Freedom in the World«, ki ga je objavila Freedom House, se Slovenija uvršča med Veliko Britanijo, Nemčijo, Francijo, Poljsko, Češko, Slovaško, Madžarsko in baltske države.¹³ Freedom House je svojo lastno obsežno in natančno analizo stanja demokratizacije v posameznih državah prispevala v poročilu »Nations in Transit«, kjer Poljska in Slovenija dosegata najvišje rezultate, sledijo pa jima Madžarska, Sloveška, Litva, Estonija, Latvija in Češka. Ta indeks ocenjuje uspešnost vsake posamezne države glede na štiri ključna področja: politični procesi, civilna družba, mediji in država/vlada.

Nekateri slovenski sociologi izražajo dvome o metodoloških in analitičnih orodjih, uporabljenih v tej raziskavi: med drugim predvsem izpostavljajo, da so uporabljena merila nezadostno transparentna, da se omenjena raziskava pretirano zanaša na normativne in regulatorne kazalce, da so njeni avtorji anonimni ter da ocene niso zadovoljivo utemeljene oziroma podkrepjene.¹⁴ Ocenjevanje demokratičnih dosežkov je nedvomno zahtevna naloga, ki bi se je bilo zmeraj treba lotiti z zadostno mero kritične sprejemljivosti in, če je potrebno, zavračanja. Zmeraj je treba imeti v mislih specifično naravo raziskovanja na tem področju, kjer se izpostavljajo predvsem trije najbolj žgoči problemi: veljavnost, zanesljivost in transparentnost. Matevž Tomšič (2004) navaja, da vsi omenjeni problemi izvirajo iz kvalitativne izbire ocenjevanja, ki je očitno subjektivno pogojeno. Na zunaj deluje Slovenija kot »zgodba o uspehu«, vendar pa kritiki v Sloveniji izpostavljajo pozornost zbujajoč razkorak med razvito ekonomijo in visokim življenjskim standardom v državi na eni strani in izpostavljenimi demokratičnimi značilnostmi na drugi, ko jo primerjamo s Češko, Poljsko in Madžarsko – državami s šibkejšimi gospodarstvi, vendar pa trdnejšimi demokracijami. Tomšič (2002 b: 61–62) pripisuje to asimetrijo določenemu pomanjkanju »dinamičnosti« v slovenski družbi, s čimer je imel v mislih nezadosten pluralni ustroj oziroma sestavo obstoječih svetovnih nazorov tako v civilni in v politični družbi ter slovenske bolj levo in liberalno usmerjene medije.

Obstajajo tudi resnejši pomisleki v zvezi z negativnimi političnimi praksami in vzorci: na primer vztrajanje vrednot in stereotipov iz časov starega režima, ki niso v skladu z demokratično miselnostjo, civilna družba, ki je glede na politično moč in družbo v podrejenem položaju (Tomšič, 2002 a: 236), podzastopanost žensk v političnem življenju – veliko večja kot v razvitejših demokracijah, obenem pa elite predstavljajo isti posamezniki kot v času starega režima in se te nenehno reproducirajo znotraj bolj ali manj zaprtega kroga. Ob tem Adam in Tomšič (2002: 448–49) pojasnjujeta, da je »določena stopnja kroženja v smislu rotacije (in tekmovalnosti) med dvema ali več strankama političnih elit, kakor tudi v smislu pritoka novih akterjev v druge elitne segmente, *conditio sine qua non* za vzpostavitev poliarhičnega tipa demokracije in trajnostnega družbenoekonomskega razvoja.«¹⁵

Slovenski uspehi v času tranzicije potemtakem ne izključujejo številnih upravičenih kritik njenega poteka. Adam, Makarovič, Rončević in Tomšič (2001: 190–94)

¹³ Glej <http://www.freedomhouse.org/research/index.htm>.

¹⁴ Glej Matevž Tomšič (2002: 51–63).

¹⁵ Med slovenskimi sociologi obstajajo različni pogledi na vlogo elit v slovenski družbi v času tranzicije. Glej na primer Adam (1999) in Kramberger (1998).

so v svoji študiji tako ugotovili, da je Slovenija sicer ustvarila dobro podlago za nadaljnji in soliden razvoj, vendar pa ji ni uspelo doseči cilja postati propulzivna družba – precej zahteven cilj za katerokoli državo – kljub temu da je doživela preobrazbo v socialno in tehnološko inovativno družbo. Omenjeni avtorji nadalje ugotavljajo, da se Slovenija sooča z naslednjimi nujnimi izzivi: razvoj aktivnega (demokratskega) državljanstva in nizka stopnja družbenega kapitala, kar se izkazuje v kritičnem zaupanju, sodelovanju in samoorganiziranju. Poleg tega je Slovenija kot tekmovalni sistem, sledeč trditvam Franeta Adama in Boruta Rončevića (2004), še zmeraj neučinkovita. Avtorja enega izmed glavnih razlogov za to stanje iščeta v nizki stopnji socialnega kapitala v smislu družbenega zaupanja, sodelovanja in samoorganiziranja. Ključno sporočilo omenjenih kritik je očitno in utemeljeno: samozadovoljstvo je bržčas ena izmed glavnih groženj demokratičnemu in materialnemu napredovanju Slovenije tako danes kot v prihodnje.

Razlaga in merjenje tranzicije

Naslednja tipizacija, ki bi se je lahko poslužili v prepoznavanju različnih vzorcev (ali »območij tranzicije«) v našem konkretnem primeru demokratizacije, je Buncea (1999: 786–88). Predlagano analitično orodje se osredotoča na naslednje vprašanje: kako razložiti raznolikost postkomunističnih demokratičnih tranzicij. Veliko je pri tem odvisno od ravnotežja moči med liberalno opozicijo in komunisti. Liberalna opozicija je ali samostojno ali v koaliciji z refomiranimi komunisti zmagala na prvih volitvah. Široka podpora med prebivalstvom ji je omogočila vodenje lastnega programa in preobrazbo političnega režima, kar je imelo za posledico politično stabilnost in vzdržno rast. Buncea kot primere tovrstne politične dinamike navaja Poljsko, Slovenijo in Češko.

V drugem »območju tranzicije« so države, v katerih so imeli komunisti veliko moč, liberalna opozicija pa je bila šibka. Tovrstna situacija je privedla do gladke zmage praktično nespremenjene nekdanje elite iz časa prvih volitev. Negativna posledica tega je bilo nadaljevanje avtoritarne politike, ki je na kratek rok vzpostavila relativno politično stabilnost in zadovoljive gospodarske rezultate (seveda v primerjavi z veliko nižjimi regionalnimi standardi) na temeljih »socialističnega« nadziranja ekonomskih »zakonov«. Zadnji in najpogostejši model tranzicije v regiji se nanaša na tiste države, v katerih si niti liberalna opozicija niti nekdanja (komunistična) politična elita nista izborili prepričljive zmage. V takšnih primerih obstajata dva možna izida. V prvem je gospodarska reforma ločena od demokratizacije (kjer ima gospodarstvo prednostno vlogo), kakor je bilo v primeru Hrvaške in Slovaške pred zadnjimi volitvami. Pri drugem možnem izidu pa smo priča stapljanju gospodarskega in demokratizacijskega procesa, kakor sta ga doživeli Rusija in Bolgarija.

Vse tri predlagane tipizacije uvrščajo tranzicijski vzorec Slovenije v prvo, najrazvitejšo skupino, sestavljeno iz šestih do devetih držav. Na tem področju obstaja množica raziskav, ki vse ponujajo enake rezultate z uporabo različnih metodoloških predpostavk ali z razširitvijo seznama opazovanih družbenih parametrov.¹⁶ Štu-

¹⁶ Med podobnimi raziskavami je Rametova (1999: 333–38) odlična analiza demokratizacije nekdanjih jugoslovanskih republik (Slovenije, Hrvaške, Srbije in Makedonije), ki vključuje kriterije moralne, politične in ekonomske legitimnosti. Slovenija je bila ponovno najvišje ocenjena.

dije se lahko, na primer, namesto na »tipizacije« osredotočijo na poskuse »merjenja« napredovanja ali nazadovanja demokracije.

Pri tem izstopata predvsem dva dragocena prispevka. Prvi je raziskava o državljskih svoboščinah in političnih pravicah (Fish, 1999: 795–96). Kriteriji, ki jih Freedom House uporablja za določitev »Freedom Ratinga« določene države, so veliko širši kot zgolj volilna pravica in vključujejo tudi verodostojne volitve, pravice združevanja, komuniciranja in govora.¹⁷ Najboljše rezultate so pri tem dosegle Češka, Estonija, Madžarska, Latvija, Litva, Poljska in Slovenija. Naslednji relevantni prispevek prihaja od Kaldorjeve in Vejvode, ki sta preučevala deset vzhodno- in srednjeevropskih držav in po sistematičnem razlikovanju med formalno in dejansko demokracijo podala podroben opis dosežkov vsake posamezne države na področju demokratizacije.¹⁸ Avtorja desetih držav sicer nista rangirala, vendar pa kljub temu ni težko ugotoviti, da so nekatere uspešnejše od drugih, kar potrjuje sklepe njune raziskave.¹⁹ Kaldorjeva in Vejvoda poleg tega soglašata, da demokratizacija ni premočrten proces in torej nista privrženca poskusov merjenja napredka ali določevanja splošnih mejnikov merjenja uspešnosti, kar je po njunem mnenju pogosto lahko zavajajoče.

Območja gotovosti in negotovosti

Kako je mogoče razložiti vodstvo višegrajskih držav in Slovenije v procesu demokratizacije? Naslednji štirje kratki odgovori bi morali ne le biti v pomoč pri razlagi zgodovinskega »zakaj«, temveč tudi začrtati pomembne dejavnike vpliva na nadaljnji dolgoročni gospodarski in političnih napredek teh držav. Navedeni trije dejavniki pomenijo določeno zagotovilo, da se bo trend v smeri konsolidacije demokracije in gospodarske ureditve v prihodnje še krepil. Zaradi praktičnih razlogov bomo omenjene dejavnike, kadarkoli bo to mogoče, razvrstili glede na njihov zgodovinski nastanek.

Območje tranzicije. Številni preučevalci so potegnili vzporednice med stopnja-

¹⁷ Izbrani kriteriji so precej podobni, če ne celo identični tistim, ki jih je predlagal Dahl (1971) v svoji znameniti in zahtevni definiciji »poliarhije«.

¹⁸ Med preučevanimi državami so bile Bolgarija, Češka, Estonija, Madžarska, Latvija, Litva, Poljska, Romunija, Slovaška in Slovenija.

Seznam formalnih kriterijev, ki temelji na sklopu »minimalnih postopkovnih kriterijev«, kot ga je predlagal Dahl (1982: 11) in ki vključuje osem sestavin: inkluzivno državljanstvo, vladavino prava, delitev oblasti, voljene nosilce oblasti, svobodne in poštene volitve, svobodo izražanja in alternativne vire informacij, neodvisnost povezovanja ter civilni nadzor nad varnostnimi silami. Razvidno je, da so avtorji vključili določene kriterije, ki so bili v nekaterih podobnih, na začetku pričujočega poglavja obravnavanih poskusih prepoznani kot kriteriji za »dejansko« demokracijo. Avtorji so se odločili za naslednji seznam sedmih »ključnih značilnosti« dejanske demokracije: naravo ustave, odnos do človekovih in pravic manjšin, delovanje političnih strank, vlogo medijev (v smislu njihove sposobnosti zagotavljanja odprte politične debate), obseg, do katerega se je nekdanja komunistična nomenklatura preobrazila v pristen javni servis, sposobnost lokalne vlade za odgovarjanje in soočanje z lokalnimi zahtevami in nazadnje delovanje oziroma nedelovanje aktivne civilne družbe.

¹⁹ Za drugačen pristop, na primer takšen, ki vzpostavlja jasno ločnico med »vodilnimi« (Češka, Madžarska, Poljska in Slovenija) ter »zaostajajočimi« (Slovaška, Bolgarija in Romunija) državami med novimi demokracijami Srednje in Vzhodne Evrope, glej Rose in Mishler (1996: 224–27).

mi demokracije in stopnjami gospodarskega razvoja. V prvem poglavju smo se sklicevali na ugotovitve Lipsetovih raziskav, kjer so imele glede na uporabljene kazalce demokratične države po pravilu višji povprečni bruto domači proizvod družbeno-gospodarskega razvoja na prebivalca kot pa bolj avtoritarne države. Lipset je tako zagovarjal tezo, da »večja, kot je blaginja države, večja je verjetnost, da bo uspela obdržati demokratično ureditev« (1960: 11–12). Huntington (1991: 59–69) je sledil njegovemu zgledu in sklenil, da je večina izmed približno štiridesetih držav v tranziciji k demokratični ureditvi po letu 1974 poznala vmesne stopnje gospodarskega razvoja: Tajvan, Južna Koreja, Španija, Portugalska, Čile in Argentina so imele v času tranzicije letni dohodek na prebivalca med 5000 in 7000 USD. Diamond navaja, da je 7000 USD enakovredno pragu, ki so ga Adam Przeworski in njegovi sodelavci (1996) postavili v svoji študiji sprememb režimov med letoma 1950 in 1990, kjer so zapisali, da so »demokracije neuničljive in je pričakovati, da bodo večno živele«. Tudi v primeru nestrinjanja s »formulo« Przeworskega je vsekakor treba priznati, da je podal močne argumente, ko je na primer razlagal gotovost napredka Slovenije v smeri demokratične konsolidacije skozi letni prihodek na prebivalca v višini, ki presega 9000–11.000 USD.

Pomembnost načina tranzicije. »Način tranzicije« vključuje tako možni učinek avtoritarnega režima kot tudi posledice končnega razvoja tranzicije k demokratični vladavini in demokratični ureditvi. Slovenija je med nekdanjimi komunističnimi državami edinstven primer v tem pomenu, da je samo slovenska komunistična partija (Zveza komunistov) politični pluralizem sprejela že v sredini osemdesetih let, in sicer iz razlogov, ki, kot trdi Ramet (1993: 869), niso imeli veliko skupnega s širšim razvojem v Vzhodni Evropi. Proti koncu devetdesetih let se je ta proces, zdaj dodatno pospešen še s strani Srbije oziroma »Beograda«, združil s splošno krizo in poznejšim razpadom komunizma na mednarodni ravni, kar je imelo za posledico, da so se lokalni komunisti in lokalni disidenti lotili spremembe režima skupaj in v sodelovanju.²⁰ Sprememba politične oblasti se je v Sloveniji tako zgodila, kakor se je izrazil Huntington, skozi »premestitev« (»transplacement«), kar se je izkazalo kot najboljša možna pot k neoviranemu in trajnemu napredku proti demokratični konsolidaciji. Druge države v regiji so šle skozi drugačne in raznolike modele spremembe režima in demokratične tranzicije. Medtem ko je revolucionarno transformacijo na Češkem spodbudilo prebivalstvo, sta bili na Madžarskem reformirana komunistična elita in država tisti, ki sta naredili odločilne korake k spremembi vladavine. Poljska je učbeniški primer tranzicije na temelju pogajanj, medtem ko je Romunija v svoji tranziciji k postkomunizmu izkusila nasilno in kar se še zmeraj razume kot »dejansko« revolucijo.²¹ Hrvaška in Slovaška sta doživeli spremembo režima s strani elite, ki je v obeh primerih našla podporo v močnih nacionalističnih gibanjih.

Povezava z Evropsko unijo. Mnoge študije novih demokracij bodisi podcenjujejo bodisi spregledajo mednarodni kontekst tranzicij. Vzhodno- in srednjeevrop-

²⁰ Nekateri avtorji, na primer Ágh (1999: 271), to označujejo kot edinstven primer »pogodbeno-reformnega« primera tranzicije.

²¹ Nasilna revolucija v Romuniji je uradno terjala smrtni davek med 689 in 1033 oseb (Holmes, 1998: 7).

ske države niso še nikoli prej imele tako dobrih možnosti za spremembe in niso, v smislu demokratične konsolidacije, še nikoli uživale tako ugodne kombinacije mednarodnih dejavnikov pospeševanja tega procesa. Mednarodna podpora na eni strani vzpostavlja mir in stabilnost, hkrati pa prinaša nadnacionalne spodbude, ki poganjajo razvoj demokratičnih institucij na globalni ravni.²² Do nedavna so bile te nedemokratične države zmeraj odvisne od velikih sil in so morale slediti njihovim zgledom pri vodenju lastne domače in zunanje politike. Zelo verjetno je – vsaj iz slovenske perspektive in izkušenj – da bodo mednarodni dejavniki v procesih demokratične konsolidacije igrali celo bolj pozitivno vlogo, kot pa so jo v sami demokratični tranziciji.²³ Iz zunanjega okolja lahko seveda pridejo tudi ovire, vendar pa, realistično gledano, utegnejo prevladovati spodbujevalni dejavniki in pozitivne prilžnosti. Vse države višegrajske skupine in Slovenija so se medtem – 1. maja 2004 – pridružile Evropski uniji kot enemu izmed najbolj razvitih demokratičnih in gospodarskih »klubov« na svetu. To zgodovinsko dejstvo bo brez dvoma nadalje oblikovalo smer in izid demokratične konsolidacije v Sloveniji. Ta bo zaradi vsega omenjenega v potencialno boljšem položaju, kar se tiče varovanja pred grobimi silami globalizacije. Njena nacionalna identiteta, ki v edinstvenem slovenskem primeru temelji na prednostni vlogi jezika in kulture, se bo najverjetneje morala trajno na novo redefinirati, da bi se izognila »nevarnostim, ki neločljivo spremljajo čisti ekonomski pristop k nacionalni identiteti« (Debeljak, 2004: 23). To pa še ne pomeni, da bo prepad med zahodnim in vzhodnim družbenim miselnim vzorcem in vedenjem, ki je neprekinjeno obstajal več kot štiri desetletja komunistične vladavine, z lahkoto presežen. Vendar pa je to že druga zgodba, ki bo manj barvita in pogosto tehnična.

Na poti k polnemu članstvu v Evropski uniji je morala Slovenija podvojiti svoja prizadevanja pri graditvi demokratičnih institucij. Fink-Hafner in Lajh (2003: 13) navajata, da izgradnja institucij poteka v naslednjih štirih korakih: (1) tranzicija in konsolidacija demokracije (vzpostavitev demokratičnega političnega sistema, ki je imel začetke že v Jugoslaviji konec osemdesetih let); (2) vzpostavitev vseh državnih funkcij nove samostojne države (kar se je v Sloveniji začelo leta 1991); (3) prilagajanje institucionalnega sistema v podporo sodelovanju z EU, v smislu zunanjih zadev; in (4) prilagajanje institucij s ciljem povezovanja Slovenije z EU. Slovenija je tako postopoma posvojila »zunanjo« politiko oziroma prioritete EU kot svoje lastne.

Poleg »območij gotovosti« obstajajo tudi »območja negotovosti«, ki grozijo z negativnim preobratom na poti k demokratični konsolidaciji, vendar pa pogosto, paradoksalno, hkrati mobilizirajo tudi demokratično stran in tako ščitijo in nadgrajujejo razvoj dejanskih demokratičnih institucij in prepričanj. V svojih obravnava postkomunistične demokratizacije opazimo pri številnih raziskovalcih nestrpnost in nezadovoljstvo glede potrebnega časa za vzpostavitev demokratičnih institucij in aktivnosti v novih demokracijah. Robert Dahl (1991: 14–15) je zato povsem pra-

²² *Rupnik (1999: 62) podpira to tezo vpliva okolja z navajanjem naslednjih dokazov: oslABLJENA Rusija je doživela znatno znižanje svojega področja vpliva, močna, a demokratična Nemčija se povezuje v EU in NATO in prisotnih ni nikakršnih večjih regionalnih napetosti (seveda z izjemo Balkana).*

²³ *Huntington (1991: 104) tako pravilno sklepa, da Vzhodna Evropa predstavlja najbolj dramatični pojav »snežne kepe« oziroma »demonstrativnega učinka« v tranzicijah.*

vilno izpostavil dejstvo, da je demokratični razvoj v zrelih demokracijah terjal vsaj nekaj generacij in, v določenih primerih, več kot stoletje. Naslednji kratki oris »območij negotovosti« bi torej morali razumeti kot izziv, s katerim bi ali se bo morala Slovenija konfrontirati v svojem nadaljnjem demokratičnem razvoju.²⁴

Šibka država. Postkomunistična država še vedno trpi posledice skoraj štiridesetih let »partijske države«. V primeru Slovenije je prenehanje partijske države vplivalo tako na upravljanje z notranjimi kot z zunanjimi zadevami: gre namreč za retrogradno delujoče državne funkcije, ki na področjih zunanje politike, vojske, policije in financiranja niso nikoli delovale avtonomno. Na novoustanovljeno državo je nemudoma padlo breme ogromnih nalog, ki jih ta pogosto ni bila sposobna izvajati. Václav Havel se je v intervjujih pogosto pritoževal, da stranke obravnavajo državo kot svojo služkinjo. Njegova opažanja se lahko nanašajo tako na Slovenijo kot na Češko. Strankarski funkcionarji pogosto zlorabljajo državo s spretnim izogibanjem zakonom in uporabo državnih sredstev za ustvarjanje lastnih promocijskih priložnosti.²⁵ Tudi druge skupine so se naučile veččin »izsiljevanja« države bodisi za ohranitev ali za ponovno vzpostavitev svojih nezakonitih in privilegiranih položajev. Na tem mestu se lahko le strinjamo z Bunceovo (1999: 791), da šibka država v nobenem pogledu ne deluje uspešno: ne kar se tiče demokracije, ne gospodarskih reform, ne politične stabilnosti in tudi ne glede gospodarske rasti.

Nerazvita civilna družba. Omenili smo že, da je bilo veliko civilnodružbenih skupin, ki so bile aktivne v osemdesetih letih, po padcu komunizma absorbiranih v novo politično elito in vladne službe. Ker se pogosto domneva, da obstoj pluralnih političnih institucij dela civilno družbo za odvečno, prazen prostor, povzročen z izginotjem civilne družbe, še ni bil zapolnjen, kar pomeni, da manjka nova generacija civilne družbe, ki bi morala, v nasprotju s prejšnjo, delovati pod povsem novimi družbenimi pogoji (demokratičnimi). Nekateri avtorji opozarjajo, da več težav pomeni prisotnost kot pa odsotnost civilne družbe, s čimer želijo povedati, da zaradi nerazvitosti civilne družbe in njene obremenjenosti s tradicionalno avtoritarno miselnostjo ta dejansko izraža nedemokratične zahteve in izvaja svojevrsten »totalitarizem od spodaj« (Mastnak, 1992: 183). Ni pa zaslediti pomanjkanja nevladnih organizacij in civilnodružbenih skupin, ki se ukvarjajo z izobraževanjem, kulturo, prostim časom, razvojem skupnosti, socialno varnostjo in zadnje čase predvsem s humanitarnimi dejavnostmi. Prej bi lahko govorili o pomanjkanju združenj za spodbujanje in napredek demokratičnega državljanstva in zavzemanja za globlje vrednote demokratične kulture (na primer strpnosti, zmernosti, veččine dogovarjanja, spoštovanja nasprotnih stališč). Vendar pa se resnične civilne družbe ne morejo razviti brez prisotnosti srednjega razreda, kakor tudi ne brez prisotnosti razvitejšega tržnega gospodarstva.

Nerazvita politična kultura. Številni slovenski raziskovalci so opozarjali na pre-

²⁴ Treba je dodati, da razmišljamo pod predpostavko, da mednarodni red v Evropi in v svetu ne bo doživel pomembnejšega preobrata k točki, na kateri je bila Evropa pred drugo svetovno vojno oziroma da kakšna prihodnja gospodarska kriza ne bo nakazala priložnosti za pojav nove generacije »führerjev« in »ducejev« na tej celini. Vendar pa nedavni položaj v Avstriji pripoveduje drugačno zgodbo: da se namreč tovrstni politični skrajneži (Haider) lahko pojavijo tudi v gospodarsko povsem ugodnih razmerah.

²⁵ To misel dolgujem Comissovi (1995: 239).

nekatero pomanjkljivosti v slovenski politični kulturi.²⁶ Ena izmed najbolj izstopajočih in kritičnih pomanjkljivosti je razvidna v dejstvu, da slovenski respondenti navajajo, da ima politični sistem proste roke v nadzoru gospodarstva, predvsem kar se tiče brezposelnosti in dohodkovne neenakosti. Prisotna je posebna naklonjenost do »političnega kapitalizma«, se pravi kapitalizma, ki je nenehno nadzorovan in omejevan s političnimi intervencijami. Novi demokratični sistem je torej obremenjen s pričakovanji, ki jih ne zmore izpolniti. Sposobnost preživetja demokracije je tako odvisna od dosledne podpore ljudi, ki je ob nedoseganju njihovih pričakovanj na gospodarskem področju pogosto deficitarna.

Politična kultura v Sloveniji je prav tako podvržena vztrajnemu etnocentrizmu in ksenofobiji. Očitno je, da takšno nedemokratično vedenje lahko vodi v podpiranje avtoritarnih rešitev na točki, kjer demokratičnim spodleti. Pogojno sprejemanje demokracije tako lahko vodi k dvomom o tem, ali bodo ljudje v težkih časih voljni sprejeti demokratična »pravila« ali pa bodo vztrajali pri tem, da prenesejo svoje zaupanje na voditelja, ki bo ponujal hitre rešitve.

Posamezna ostra politična soočenja med Slovenijo in Hrvaško se pogosto tolmačijo kot posledica šibke državljanske in politične kulture, ki izvira iz njune avtoritarne preteklosti. Osrednji konflikti med državama so povezani z državnimi mejami, predvsem v zvezi s Piranskim zalivom (zadnje čase pa tudi drugod, primer Hotize), kjer pogosto prihaja do nesporazumov glede meje na morju in pa glede nuklearne elektrarne Krško v Sloveniji, ki je bila zgrajena še v času obstoja Jugoslavije, a spada danes, razumljivo, pod slovensko suvereno oblast. V letu 2001 naj bi obe državi podpisali dokument o razrešitvi obmejnih sporov, vendar pa na koncu dokument s hrvaške strani ni bil ratificiran, in sicer zaradi ostrega nasprotovanja večine v hrvaškem parlamentu. Takšni problemi bodo najverjetneje obstajali vse do vstopa Hrvaške v Evropsko unijo.

Eden izmed najbolj prepričljivih znakov slovenske »zgodbe o uspehu« v primerjavi z drugimi podobnimi državami je dejstvo, da je Slovenija – prva med postkomunističnimi državami Srednje in Vzhodne Evrope – postala darovalec in ne dolžnik. Marca 2004 sta slovenska vlada in Svetovna banka v Ljubljani podpisali »pismo o graduaciji«, s čimer je bil položaj Slovenije izenačen z razvitimi članicami Svetovne banke. Vendar pa moramo dodati, da so uradniki Svetovne banke pogosto kritizirali slovensko gospodarsko politiko kot ne zadosti ambiciozno, saj je ta namesto bolj radikalnega izbrala postopni pristop k prehodu iz socialističnega načrtovanja v privatizacijo. Zanimivo je, da iste institucije in njeni uradniki danes priznavajo slovenski pristop kot vzorno prilagojen posebnim okoliščinam države, ki je bila med jugoslovanskimi republikami najbolj razvita. Politični ekvivalent slovenskega uspeha pa je mogoče nemara odčitati v dejstvu, da bo Slovenija v letu 2008 za pol leta predsedovala Evropski uniji in eno leto pred tem kot prva in edina njena nova članica prevzela evro.

Lahko ugotovimo, da so Slovenija, Poljska, Madžarska, Slovaška in Češka brez dvoma dosegle stopnjo konsolidiranih demokracij.²⁷ Ena avtorica (Fink-Hafner,

²⁶ Na tem mestu se opiramo na Bernik, Malnar in Toš (1997: 70–72).

²⁷ Obstajajo seveda različne ocene, čeprav se večina vseh strinja v tem, katere so tiste države, ki »vodi-jo«, in katere tiste, ki »zaostajajo« ali »sledijo«. Za oceno, da so štiri omenjene države dosegle stopnjo zgodnje konsolidacije, glej Agh (1999: 269), za v tem pogledu bolj zadržano stališče pa Adam (1994: 47).

2000: 281–306) ob tem navaja družbene in gospodarske podatke v podporo trditvi, da mlada slovenska postsocialistična demokracija bolj kot katera koli druga država v skupini spominja na razvite zahodne demokracije. Preobrat v smeri kakšne vrste avtoritarizma ali gospodarskega propada je tako, upajmo, malo verjeten. Kljub grozečim »območjem negotovosti« so te države dokazale vztrajen napredek, ki bo sčasoma izboljšal njihove še zmeraj deficitarne demokratične institucije in zgodovinsko podedovane družbene delitve. Opravljene analize dajejo podlago za zmerni optimizem, kar se tiče slovenske poti proti razmeroma konsolidirani demokraciji.

LITERATURA

- Adam, Frane (1994): »After four years of democracy: fragility and stability: lessons from an accelerated evolution of the political system«. In *Small Societies in Transition: The Case of Slovenia: transformation processes in a Small Post-socialist society*, ed. Frane Adam in Gregor Tomc, 35–50.
- Adam, Frane (1999): »Ambivalentnost in neznosna lahkost tranzicije«. *Nova revija* 18/206: 99–113.
- Adam, Frane, and Matej Makarovič (2001): »Tranzicijske spremembe v luči družboslovnih analiz«. *Teorija in praksa* 38: 373–85.
- Adam, Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević and Matevž Tomšič (2001): *Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti: Slovenija v evropski perspektivi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Adam, Frane, and Borut Rončević (2004): »Razvojni potencial socialnega kapitala: Slovenija v evropskem kontekstu«. *Družboslovne razprave*, 46/47: 219–237.
- Adam, Frane, and Matevž Tomšič (2002): »Elite (Re)configuration and Politico-Economic Performance in Post-Socialist Countries«. *European Studies* 54: 435–54.
- Ágh, Attila (1998): *The Politics of Central Europe*. London: Sage.
- Ágh, Attila (1999): »Processes of Democratization in the East Central European and Balkan States: Sovereignty-Related Conflicts in the Context of Europeanization«. *Communist and Post-Communist Studies* 32: 263–79.
- Bernik, Ivan, Brina Malnar, and Niko Toš (1997): »Slovenian Political Culture: Paradoxes of Democratization«. In *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*, ed. Danica Fink Hafner and John R. Robbins, 56–82. Aldershot, Hants, UK: Dartmouth.
- Bunce, Valerie (1999): »The Political Economy of Postsocialism«. *Slavic Review* 58: 756–93.
- Bunce, Valerie (2000): »Postsocialisms«. V: *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, ed. Sorin Antohi and Vladimir Tismaneanu, 122–152.
- Carothers, Thomas (2002): »The End of Transition Paradigm«. *Journal of Democracy* 13: 5–21.
- Comisso, Ellen (1995): »Legacies of the Past or New Institutions? The Struggle Over Restitution in Hungary«. *Comparative Political Studies*, 3: 239–275.
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1982): *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1991): »Theories of Democratic Transitions«. V: *Democracy and Political Transformation: Theories and East-Central European Realities*, ed. Gyorgy Szoboszlai, 9–20. Budapest: Hungarian Political Science Association.

- Dahrenorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolution in Europe: In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw*. London: Chatto and Windus.
- Debeljak, Aleš (2004): *The Hidden Handshake: National Identity and Europe in the Post-Communist World*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, and Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Diamond, Larry (1999): *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Fink-Hafner, Danica (2000): »Pričakovana in presenetljiva spoznanja mednarodno primerjalnega raziskovanja demokratičnih prehodov«. V: *Demokratični prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami*, ur. Danica Fink-Hafner and Miro Haček, 281–306. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (FDV).
- Fink-Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Ljubljana: FDV.
- Fink-Hafner, Danica, and Miro Haček, eds. (2001): *Demokratični prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami*. Ljubljana: FDV.
- Fink-Hafner, Danica, and Damjan Lajh (2003): *Managing Europe from Home: The Europeanisation of the Slovenian Core Executive*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences.
- Fish, Steve M. (1999): »Postcommunist Subversion: Social Science and Democratization in East Europe and Eurasia«. *Slavic Review* 58: 794–823.
- Harris, Erika (2002): *Nationalism and Democratization: Politics of Slovakia and Slovenia*. Aldershot, Hants, UK: Ashgate.
- Holmes, Lesli (1998): »The Democratic State or State Democracy? Problems of Post-Communist Transition«. Jean Monnet chair paper no. 48 (Florence Robert Schuman Centre at the European University Institute, 38 pp.).
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kaldor, Mary, in Ivan Vejvoda (1997): »Democratization in Central and East European Countries«. *International Affairs* 73: 59–82.
- Kramberger, Anton (1998): *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*. Ljubljana: CESTRA.
- Lijphart, Arend (1984): *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Lipset, Seymour Martin (1960): *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Lukšič, Igor (2001): *Politični system Republike Slovenije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mastnak, Tomaž (1992): *Vzhodno od raja: Civilna družba pod komunizmom in po njem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Miheljak, Vlado, and Niko Toš (2002): »Pogled nazaj. Tranzicija v Sloveniji med demokratizacijo in suverenizacijo«. V: *Demokracija v Sloveniji: Prvo desetletje*, ur. Niko Toš in Ivan Bernek, 3–40. Ljubljana: Dokumenti SJM, FDV-IDV.
- O'Donnell, Guillermo, and Philippe C., Schmitter, eds. (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Offe, Claus (1997): *Varieties of Transition: The East European and East German Experiences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Przeworski, Adam, Michael Alvarez, Jose Antonio Cheibub, and Fernando Limongi (1996): »What Makes Democracies Endure?«. *Journal of Democracy* 7: 39–55.
- Ramet, Sabrina Petra (1993): »Slovenia's Road to Democracy«. *Europe-Asia Studies* 45: 869–86.
- Ramet, Sabrina Petra (1999): *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo*. 3d ed. Boulder, Co.: Westview Press.

- Rizman, Rudolf (1998): »Success Story Continuous«. V: *Holding the Course: East West Institute Annual Survey of Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ed. Peter Rutland, 189–94. Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe.
- Roeder, Philip G. (1999): »The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences«. *Slavic Review* 58: 743–55.
- Rose, Richard, and William Mishler (1998): *Democracy and Its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Rupnik, Jacques (1999): »The Postcommunist Divide«. *Journal of Democracy* 10: 57–79.
- Rusinow, Dennison (2000): »Introduction«. V: *The Repluralization of Slovenia in the 1980s: New Revelations from Archival Records*, eds. Leopoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič, and Božo Repe, 11–15. Seattle: Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington.
- Schöpflin, George (1994): »Post-Communism: The Problems of Democratic Construction«. *Daedalus* 123: 127–41.
- Schumpeter, Joseph A. (1962): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper Torchbooks.
- Tomšič, Matevž (2002 a): *Politična stabilnost v novih demokracijah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Tomšič, Matevž (2002 b): »Demokracija v Sloveniji z vidika mednarodnoprimerjalnih raziskav«. V: *Demokracija v Sloveniji: Prvo desetletje*, ur. Niko Toš and Ivan Bernik, 41–64. Ljubljana: Dokumenti SJM, FDV-IDV.
- Tomšič, Matevž 4-(2004): »Dileme in zagate pri ocenjevanju demokracije«. *Družboslovne razprave*, 46/47: 133–146.